

NOTES PER UNA HISTORIA DE LA CIRURGIA CATALANA A TRAVÉS DELS SEUS TEXTOS

Pere VALLRIBERA i PUIG

Amb aquestes notes intentaré de fer unes consideracions sobre la història de la nostra Cirurgia, atenent a les diverses èpoques, és a dir, atenent la seva importància, diversa en cada moment al llarg de la seva evolució. Sempre, partint del punt de vista de les obres que han arribat fins a nosaltres. I he volgut limitar-me als textos manuscrits o editats en la nostra llengua, ja siguin traduccions -el més freqüent- ja siguin obres originals dels nostres metges. Que la Medicina Catalana ha tingut èpoques de gran volada és cosa ben sabuda. Però també ho és que altres vegades ha passat èpoques ben grises en tots sentits (1). Les causes han estat ben diverses i mai no allunyades de les idees socials o polítiques de cada moment. Però aquest és un aspecte que penso que no entra en la meva exposició.

Es possible de distingir diferents èpoques de la nostra cirurgia. Per ser breu en aquesta exposició, i de manera esquemàtica, les reduiré a tres.

Una primera època és la del seu naixement medieval, que transcorre per tota la baixa Edat Mitjana i que farà arribar fins entrar als començaments del segle XVI. És l'època de màxim esplendor de la nostra Cirurgia. I és l'època durant la qual l'idioma universal de cultura -el llatí- de mica en mica va donant pas a les llengües romàniques, i això és molt evident en les obres quirúrgiques. Ja sabem que els segles XIV i XV són molt importants pel nostre idioma (2) no tan sols per la producció literària, tan ben estudiada pels nostres filòlegs, sinó també per la literatura científica, i mèdica en particular, que penso que no ha estat prou realçada. Aquesta època, com veurem, acaba amb l'aparició d'uns monuments -d'uns llibres- de gran importància en la nostra literatura quirúrgica, monuments que seran el tema principal del que parlaré.

Una segona època aniria des de principis del segle XVI i arribaria fins a mitjans del XVIII: en aquest moment -últims decennis del 1700- es produeix la creació d'uns nous conceptes d'ensenyança, cosa que comporta l'aparició dels Col·legis de Cirurgia. Fins llavors hi ha una època massa llarga, de dos segles, i massa

* Text de la conferència de Clausura del VIIIè Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Barcelona 1994.

trista per la nostra Cirurgia i la nostra llengua. No obstant això, és possible de trobar una sèrie de manuscrits quirúrgics que marcaran la característica d'aquesta època (3). El seu valor primordial consisteix en l'intent de modernització de la cirurgia i, sobretot, en l'ús de la llengua catalana en contra de totes les circumstàncies del moment.

Finalment s'ha de senyalar una tercera època, que comença amb la creació dels Reials Col·legis de Cirurgia, sobretot gràcies a l'empenta de personalitats catalanes il·lustres representades per les dues màximes figures de VIRGILI i GIMBERNAT.

Jo em limitaré a parlar de les dues primeres èpoques i, tal com ja he indicat, sobretot des del punt de vista de la seva literatura.

Per nosaltres aquesta primera època -la medieval- representa l'assoliment d'una Cirurgia catalana de primer ordre. L'ús de la llengua catalana era el normal pels nostres cirurgians i a la nostra llengua es traduien les obres més importants de l'època. L'idioma de cultura, el llatí, donava pas, progressivament, a les llengües romàniques i entre nosaltres els textos quirúrgics de l'època són relativament abundants i de gran importància. I en relació a la Cirurgia repetiré les raons ja proposades i ben conegudes: molts cirurgians no eren universitaris que coneguessin bé el llatí i necessitaven textos on poguessin estudiar millor, escrits en el seu idioma.

Durant el segon període que he senyalat el llatí torna a prendre el lloc prioritari. Ara si que les obres que trobem en idiomes romànics són, sobretot, de divulgació -tractats sobre la Pesta, obres de Cirurgia, llibres destinats a la gent corrent no professional-. A Catalunya aquest període correspon a una època de foscor, de baix to, del que no se'n sortirà fins després de dos segles.

En el tercer període la Cirurgia catalana ocupa un lloc primeríssim en la modernització i en l'ensenyança i les tècniques quirúrgiques a tot Espanya. Però els temps marquen que ha de ser una Cirurgia no parlada en català. Això ho comprovem, per exemple, en els Estatuts de la "Real Academia Médico-Práctica de Barcelona", del 1785, poc després de la creació del Real Col·legi, en els que hi ha un article ben demostratiu, que llegiré textualment: "Artículo XXXV. Todas las obras académicas se escribirán en castellano, sin permitir que en la Academia se hable en otro idioma: y á este fin adopta la Academia las reglas de la lengua Española, tanto en su gramática como en su ortografía" (4). Crec també que és ben demostratiu i digne de ressaltar aquest "no permitir que se hable otro idioma", que va més enllà de l'obligació del seu ús oficial. Lògicament, el mateix passava en el "Real Colegio de Cirugía".

Naixement medieval de la Cirurgia Catalana

Es evident, doncs, que si volem estudiar els orígens de la nostra Cirurgia hem d'anar a la Baixa Edat Mitjana.

Avui dia no és lícit, com es feia abans, de parlar-ne com una època de foscor, de buit de la vida científica, de forat negre diríem amb paraules actuals (5). Em sembla molt millor de considerar que durant aquesta època ens ha estat transmès tot el fonament de la nostra cultura -també, doncs, de la nostra cultura mèdica- que és el llegat de la manera de pensar dels temps antics, clàssics, hel·lenístic i llatí. I això ha estat possible gràcies a uns factors ben estudiats, que només citaré:

En primer lloc l'Imperi Bizantí, que recollí tota la saviesa antiga i que conservarà la cultura de l'imperi romà de l'Orient. Bizanzi, però, continuà essent grega: en grec escrivien els seus metges, que són, sobretot, autors d'obres de caire enciclopèdic. En elles la Cirurgia era ben estudiada. Recordem només la ben coneguda obra de Pau d'Egina, dintre de la qual hi ha un volum extens dedicat a la Cirurgia on es recullen tots els coneixements quirúrgics anteriors. L'obra de Pau d'Egina és sovint el punt de referència de les obres quirúrgiques medievals de les que parlaré.

En segon lloc hem de citar la medicina àrab. Els àrabs van recollir la cultura greco-llatina que trobaven en els països que anaven ocupant, cultura que van traduir i adaptar. Es a dir, l'idioma àrab fou essencial en la transmissió de tota la ciència que trobaren durant la formació del seu imperi. D'aquesta manera, tota la medicina anterior fou assimilada: i en llengua àrab escrivien tots els metges de l'imperi islàmic, de països i de parles diversos.

En tercer lloc es produirà la Medicina monàstica, que ens llegà directament tota aquesta cultura clàssica. En els *scriptoria* monacals es traduirà l'obra mèdica que podien aplegar. De nou el llatí esdevingué l'idioma de cultura per tot el que serà l'Europa que s'està formant.

Conseqüència de tot això, dit tan esquemàticament per ben sabut, és que durant la Baixa Edat Mitjana nosaltres anem recollint un llegat de summa importància: en acabar aquesta fita del segle XV ja podem parlar dels pilars fonamentals de la nostra cultura europea:

1. Una medicina escolàstica que ha recollit i conservat tota la saviesa mèdica dels temps anteriors.
2. Unes Universitats on s'imparteix aquesta cultura i aquesta medicina pròpiament occidentals.

3. Uns Hospitals, nascuts d'una idea cristiana de caritat envers als malalts però que han anat evolucionant amb el temps per assolir un tractament científic de la malaltia i del malalt, i que són una part important de les Universitats on s'ensenya la medicina.

4. La impremta, que ajudarà a posar aquesta cultura a l'abast de tots els universitaris, estudiosos i intel·lectuals.

5. I, fet important, l'aparició d'unes llengües romàniques amb un ús literari, però també científic, cada vegada més freqüent. Són ja uns idiomes i unes cultures nacionals dins de l'Europa que s'està gestant.

Lògicament, a Catalunya, durant aquest període les obres mèdiques eren escrites o bé en llatí -moltes vegades traduïdes de l'àrab- o bé en català. D'aquesta època coneixem nombroses produccions mèdiques que han arribat a nosaltres, d'entre les quals són relativament abundants les obres quirúrgiques. Estem parlant dels segles XIV i XV, durant els quals la cirurgia constituïa una especialitat ben separada de la medicina. La pràctica quirúrgica era abandonada pels físics, doctors en medicina que s'ocupaven de la física o ciència de l'home, i que deixaven la pràctica de la medicina externa, que es feia amb les mans, obra manual o cirurgia, a altres professionals. Un exemple que ens corrobora això ens el dona la Universitat de Montpeller, que a l'any 1376 arribà a prohibir als seus doctors l'exercici de la cirurgia, i inclús suspengué l'ensenyament quirúrgic en les seves aules (6). Hem de pensar que era important aquest ensenyament, amb textos de Guiu de Chauliac, d'Henri de Montdeville i d'alguns anteriors com Jean Pitard o Lanfranc. Caldrà esperar més de dos-cents anys en recuperar aquest ensenyament, gràcies a Henri IV que porta de nou la cirurgia a les aules universitàries en decret de 1597. Això separa encara més els dos estaments: els metges posseïen la ciència universitària i els cirurgians adoptaren el paper subaltern de fer les curacions manuals. Això passa de la mateixa manera a Catalunya.

Durant una llarga època, doncs, cap Universitat no donava del títol de Cirurgià. Es cursen, però, les assignatures d'Anatomia i de Cirurgia per als futurs doctors en medicina. Els qui es dedicaven a l'ensenyament d'aquestes matèries quirúrgiques eren metges, o doctors en medicina, sortits de la Universitat amb aquests títols, però que aprenien el seu art fora, al costat de mestres cirurgians, per poder dedicar-se a les intervencions que es podien, o es veïen capaços, de fer.

Aquests doctors en medicina i aquests mestres cirurgians que havien estudiat a les universitats eren els qui marcaven l'ortodòxia de les pràctiques quirúrgiques del moment. Són els autors d'uns textos quirúrgics, importantíssims pel progrés i l'estudi del seu art. S'ha dit que el naixement de la cirurgia europea té ben marcades unes èpoques precises. La primera etapa començaria a Salern, d'on

surten figures com Roger de Parma -conegut també com de Salern perquè hi estudià- i Roland de Parma. A Salern es comença a ensenyar la cirurgia i s'hi treballa, a pesar de que en èpoques tan precoces com el 1163, el concili de Tours ja prohibeix la pràctica de la cirurgia als clergues. Una segona etapa té per principal protagonisme l'Escola de Bolonya, on les figures dels Borgongoni, Huc de Lucca i el seu fill i deixeble Teodoric, Guillem de Salicet i Bru de Longoburg donen un impuls important a la cirurgia, que esdevé una ciència ben evolucionada. Així, a Bolonya es comencen a fer disseccions ja el 1281, pràctica, però, que comporta que poc després Bonifaci VIII, per una bula, amenaci amb l'excomunió als "trinxadors de cadàvers" (7).

Aquesta evolució, ben coneguda, de la Cirurgia, ens porta a una tercera etapa en la que les ensenyances quirúrgiques entren a les Universitats europees. Per nosaltres són particularment interessants, a més a més de les italianes que ja hem citat, les franceses, sobretot Montpeller, durant un temps pertanyent a la Corona d'Aragó, i les nostres de Lleida, Perpinyà, l'Estudi de Barcelona (recordem que és del 1400) i més tard la Universitat. A Lleida és ben sabut que ben aviat -en decret de 1391- està autoritzada la pràctica de disseccions en cadàvers de reus ajusticiats.

La literatura mèdica catalana dels segles XIV i XV

Quan arribem al 1500, com he dit, la literatura mèdica catalana és important. Una recensió extensa, molt completa, la trobem en la coneguda obra de CARDONER I PLANAS, *Història de la Medicina a la Corona d'Aragó* (8), i també en el *Repertori de manuscrits catalans* que Pere BOHIGAS estudià i investigà extensament (9), i en el treball de Guy BEAUJOUAN, *Manuscrits médicaux du moyen âge conservés en Espagne* (10). Miquel BATLLORI en fa també una recensió extensa en comentar les obres d'Arnau de Vilanova (11). La majoria d'obres ressenyades són traduccions de llibres d'èpoques clàssiques, llibres mèdics amb temàtica diversa, i llibres quirúrgics. En relació a la Cirurgia hem de pensar que una gran part de les malalties considerades quirúrgiques a la seva època no eren més que malalties que comportaven unes curacions externes, que s'estudien en totes les cirurgies medievals, però que avui dia no tenen cap indicació quirúrgica.

En traducció catalana coneixem obres d'Hipòcrates, Galèn, Ibn Wàfid, Alcoatí, Avicenna, Ebensué, Albumeser, Joanissi, Teodoric, Lanfranc, Guiu de Chauliac, Pere d'Argelata, Valesco de Taranta, Isaac Israelí, Albert Magne, Bernat de Gordon, a més dels nostres Arnau de Vilanova, Joan Jaume, Jacme d'Agramont, Lluís Alcanyis, i un etc. massa llarg per parlar-ne ara més extensament.

D'entre les obres amb interès quirúrgic citaré només les més importants: en primer lloc hem de considerar algunes obres mèdiques amb un contingut parcial de temes de cirurgia.

Es obligat de parlar abans de tot al nostre Arnau de VILANOVA. Arnau és autor d'obres com *De Phlebotomia*, text, doncs de contingut quirúrgic, o del **Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum**, on hi podem trobar el tractament de les hemorroides i mètodes per efectuar la sagnia i cures tòpiques. Cal citar també el seu *Breviarium practicae* on exposa totes les malalties, ordenades, tal com era el costum de l'època, des de les del cap fins al les dels peus, amb tractaments moltes vegades quirúrgics. Es un llibre extens, important, ben conegut. De manera anecdòtica citaré que Joaquim CARRERAS I ARTAU, gran especialista en la figura d'Arnau, comenta com una facècia seva la inclusió en un mateix capítol, junts, els tractats de malalties de les dones i dels verins, perquè "les dones són, la majoria, animals verinosos" (12). Això era escrit al segle XIII.

Miquel BATLLORI cita un inventari valencià del 1460 on figura una obra amb el nom de **Cirurgia** del mestre Arnau de VILANOVA, obra de la que cal dubtar; una altra obra de nom confús és la titulada **De parte operativa**, que conté un estudi de les idees màgiques, sense cap relació amb la cirurgia.

Arnau de VILANOVA és l'autor més trobat en les biblioteques mèdiques de tot temps: en els inventaris mèdics medievals que tenim al nostre abast es pot afirmar que pràcticament sempre s'hi troben obres d'Arnau, sobretot el **Regiment de sanitat**, però també moltes altres (13). Diguem per últim que Arnau escriví en llatí totes les seves obres mèdiques; la versió catalana del seu **Regiment** es deu a l'interès de Blanca d'Anjou, esposa de Jaume II, en tenir la versió catalana de l'obra, que encarregà precisament a un cirurgià, Berenguer Sarriera (14). Només una altra obra d'Arnau fou traduïda al català: **Aforismes de la conservació de la memòria**, fragment dels seus "Aphorismi speciales" (15).

Brevíssimament citaré també l'obra ben coneguda de Pere Hispà, el futur Papa Joan XXI, **Tresor de pobres** que en un temps s'havia atribuït erròniament a Arnau de VILANOVA. A l'índex hi ha la frase: "açò és la taula del llibre de medicina e de cirurgia le qual és appellat Thesaurus pauperum" (16): hi trobem, doncs, moltes indicacions quirúrgiques. I el mateix passa amb el **Regiment de princeps** d'Egido Colonna o Egidi romà, del que, en traducció catalana, en coneixem un manuscrit de 1407 i dos incunables, tots dos a Barcelona, dels anys 1480 i 1498 (17).

Obres de Cirurgia

Consideraré amb brevetat les obres dels gran autors clàssics de les quals tenim versions catalanes completes, sense fer esment dels nombrosos manuscrits parcel·laris, més o menys extensos, i molt sovint anònims, que és possible trobar en nombroses biblioteques europees. Aquestes obres ens permeten deduir en primer lloc la importància assolida pel català com a llengua de cultura en aquesta època, en la que el llatí era l'ídoma universalment usat.

En segon lloc el conjunt d'obres de les que parlaré posa de manifest la importància dels estudis de Cirurgia a Catalunya. S'ha de ressaltar el fet de que les cirurgies en llengua catalana -traduïdes o originals- representen totes les etapes importants de la cirurgia europea.

Anem, doncs, a fer alguns comentaris de les obres més significatives, parlant, com he dit abans, només de les que ens han arribat en textos complets. Per aquest motiu només diré que obres tan importants com les Cirurgies de Roger de Parma, de Bru de Longoburg o de Guillem de Salicet -totes citades per CARDONER I PLANAS- (18) consten en diverses biblioteques en la seva versió catalana, però sense que hi hagi cap d'elles en versió completa.

1. La CIRURGIA de Teodoric

Aquesta obra és la més antiga de les que parlaré. Teodoric era fill i deixeble d'Huc de Lucca, nasqué a Bolonya a principis del segle XII, fou clergue -arribà a ser bisbe de Cèrvia- i professor a la Universitat de Bolonya. Va escriure la seva Cirurgia el 1265, obra que ben aviat fou coneguda i traduïda a totes les noves llengües: es pot dir que serví de model per tota la literatura quirúrgica posterior. La versió catalana, amb el nom de Cirurgia de Fra Thierrri fou feta pel mallorquí Guillem Corretger al segle XV (19); com a prova de la seva importància hi ha el fet que en un principi i per diversos estudiosos de tot Europa es cregué que Teodoric era català: era coneguda l'obra com el **Thederic català**. Consta de 93 folis i està dividida en 4 llibres; el primer estudia les úlceres, el segon és un tractat sobre les ferides; el tercer sobre fractures i luxacions i el quart sobre afeccions concretes: apostemes, càncer, etc. Tots els llibres consten d'un estudi de les afeccions i acaben amb els respectius tractaments fets a base e medecines externes i amb mètodes pròpiament quirúrgics.

El llibre de TEODORIC és important per ser el més antic dels que tractaré dels traduïts al català i pel seu valor intrínsec d'obra quirúrgica ben sistematitzada que influí en totes les posteriors. Com a detall interessant Teodoric usava el ví per netejar les ferides (pràctica apresada d'Huc de Lucca però que ja era citada per Galèn) i, sobretot, confeccionava una esponja somnífera que donava als seus

malalts abans de la intervenció quirúrgica. Entre els seus components hi havia l'opi, i sembla que, a més a més de la inhalació, també l'administrava per via digestiva.

2. Les obres quirúrgiques de LANFRANC

LANFRANC és una figura ben coneguda i sobretot molt apreciada al seu temps. Fou el vertader creador -i màxim representant- de la Cirurgia francesa del seu temps. Havia nascut a Milà i estudiat a la Universitat de Bolonya, on la cirurgia havia evolucionat de manera ràpida i adquirit un excel·lent nivell. Va exercir una temporada al seu Milà natal, on adquirí ja fama de bon cirurgià, però s'hagué d'exiliar per motius polítics (recordeu les lluites entre güelfs i gibelins). Passa a França, inicialment a Lió, on ja escriu una primera obra amb el títol de **Chirurgia**; posteriorment va a París, on ja se l'espera i on se li demana un text per l'ensenyança. I escriu la que serà coneguda per **Chirurgia Magna** (per diferenciar-la de l'anterior, **Chirurgia parva**) i que deixa acabada el 1296 (20). Es rebut a l'Escola de Doctors de la Universitat -primera vegada que s'oferia aquest honor a un cirurgià- i arrela a París, on treballa i ensenya la cirurgia. Aquestes obres són estudiades a totes les Universitats de l'època, i fan que sigui considerat a tot arreu com el vertader creador de la Cirurgia Francesa.

En català tenim versions de totes dues obres, fetes molt poc després d'escrites (21). Hem de citar també un manuscrit, magnífic, de l'escriptori de Ripoll, en llatí, que conté la **Cirurgia parva** (22).

Ultimament he tingut l'oportunitat -i la satisfacció- de poder identificar un fragment d'un manuscrit sobre pergamí, del segle XV, que pertany a la **Cirurgia magna** (23). Crec molt important de dir que aquest text en català no consta en la versió "completa" que coneixíem fins ara, i és interessant també de comentar que aquest únic text de la **Cirurgia magna** traduïda al català, existent a la Biblioteca Nacional de Madrid, constava fins fa molt poc com anònim; recentment Guadalupe ALBI ROMERO ha demostrat la seva autoria (24).

La versió catalana de la **Cirurgia parva** de LANFRANC consta de 32 capítols: comença fent una interessant descripció general de la cirurgia i de la preparació que ha de tenir el cirurgià. En l'estudi s'ocupa primer del tractament de les nafres (és molt interessant el de la puntura de nervis), i segueix amb l'estudi i el tractament de les apostemes, de les úlceres i de l'àlgebra (fractures) i deslogacions (luxacions). Hi ha després un tractat de les malalties dels ulls, i acaba amb un Antidotari o receptari. Aquest és l'esquema dels índexs de gairebé tots els tractats quirúrgica que s'aniran escrivint a partir d'ara.

La *Cirurgia magna* és una obra molt més extensa però amb el mateix contingut, tractat, doncs, d'una manera molt més àmplia però seguint en tot el mateix ordre.

Permeteu-me fer ara unes consideracions sobre el fragment de pergami del que he parlat abans; conté una petita part del llibre sobre les malalties dels ulls de la *Cirurgia magna*, en la que parla del tractament quirúrgic efectuat per ell mateix en un malalt de Lió, i d'indicacions per altres malalties dels ulls. És escrit amb una lletra molt ben feta amb unes inicials majúscules amb tinta vermella, ben conservades. Com he dit, és un petit fragment únic, ja que no en coneixem cap més versió en no ser-hi en el manuscrit del que he parlat abans. Sí l'he pogut acarar, en canvi, amb versions llatina, castellana i italiana.

Importància de l'obra de LANFRANC

LANFRANC és la gran figura de la cirurgia europea de la segona meitat del segle XIII. Aporta a França la modernitat de la cirurgia de Bolonya, molt més evolucionada, i escriu una obra que ben aviat serà difosa i estudiada a totes les universitats d'Europa. És considerat així com el creador real de la cirurgia francesa, amb influència decisiva en tota la cirurgia posterior. Les versions catalanes són molt precoces. La *Cirurgia parva*, escrita a les acaballes del 1200 és traduïda a casa nostra el 1329, és a dir, és una de les primeres versions fetes en llengües romàniques. I de la mateixa manera que ho he observat quan parlava de les obres d'Arnau de Vilanova, en la majoria de les recensions de biblioteques mèdiques de l'època hi trobem manuscrits de Lanfranc (25)

L'Inventari o Col·lectori de Cirurgia de Guiu de Chauliac

Es una obra molt coneguda, de la qual se n'ha parlat durant molt temps. Hem estudiat sobretot l'incunable de 1492 editat per Bernat de Casaldòvol, professor de cirurgia a Barcelona a aquesta època (26). S'ha dit de Guiu de Chauliac que era l'últim autor medieval, com a reconeixement del seu treball de posta al dia de tota la ciència quirúrgica coneguda al seu temps. I això a pesar de que Guiu escriví el seu *Inventari* abans d'entrar al segle XV, al 1363.

Personalment n'he parlat moltes vegades, d'aquest llibre, i m'ha semblat important de ressaltar la tesi sostinguda per BARCIA GOYANES en el sentit de que Guiu de Chauliac hagués escrit la seva obra originalment en català (27). Guiu era occità, del Gevaudan, a l'Alvèrnia, i escrigué el seu llibre a Avinyó, on estava com a metge del Papa. Crec, doncs, important de remarcar, encara que sigui de manera succinta, diversos fets:

En primer lloc, l'obra fou escrita el 1363 i n'existeix un exemplar manuscrit, en català, amb l'obra completa, conservat a la Biblioteca Vaticana, escrit molt poc temps després (28).

En segon lloc, l'edició impresa en català, per Casaldòvol és una de les primeres que s'edità en tot Europa. Anteriors a ella només en coneixem una d'italiana de Venècia, del 1480 i una francesa, de Lió, del 1485. NICAISE, el gran estudiós de Chauillac, cita tres versions més, que no han arribat a nosaltres (29).

En el colofó d'aquesta versió de Casaldòvol llegim textualment: "Acaba lo inventari o col·lector de cirurgia en vulgar català fet per maestre Guido de Cauliach en arts e en medicina excel·lentíssim doctor e dels cirurgians príncep, corregit per lo molt Reverent...maestre Bernat de Casaldòvol". Hem de notar el terme "corregit" en lloc del traduït que podríem esperar. Aquest és un argument de BARCIA GOYANES (30), que més endavant ratificarà la seva tesi adduint com a demostració de la mateixa, l'existència de "catalanismes" provinents de l'*Inventari* en el llibre capital de VESAL *De humani corporis fabrica*, aparegut el 1543, és a dir, gairebé dos segles després (31). BARCIA GOYANES diu textualment que "no es extraño que, para una obra científica fuese elegido el catalán, que desde Ramon Llull había llegado, en este aspecto, a una perfección que no tenía el francés, ni tampoco el provenzal" (32). En resum, algunes paraules anatòmiques haurien passat al vocabulari quirúrgic posterior, provinents de la llengua catalana usada per Chauillac en el seu *Inventari*.

El ja citat NICAISE, en l'estudi preliminar a la seva versió francesa, admet que l'idioma original de l'*Inventari* ja havia estat controvertit entre un "romànic", el llatí o el francès. NICAISE es decanta pel llatí, però indicant que aquest era a l'època una llengua barrejada i degradada, i donant com possible també que la llengua original de Chauillac fos un "roman ou patois languedocien".

Personalment, després d'una recerca en aquest sentit, no he trobat en cap repertori la possible existència d'algun text occità amb l'obra de Guiu de Chauillac. Sí, en canvi, n'hi ha de textos quirúrgics traduïts, com una magnífica *Cirurgia* d'Abul Qasim, o les *Cirurgies* de Roger de Parma o d'Henri de Mondeville (33); seria, doncs, un fet ben estrany si Guiu hagués escrit el *Col·lector* en el seu idioma occità de l'Alvèrnia. Per deixar aquest tema: tot sembla indicar que si Guiu de Chauillac hagués escrit la seva obra en un "roman languedocien" aquest podria ser el català. En l'estat actual de la qüestió, però, no es pot confirmar aquesta suposició.

La importància de l'*Inventari* o *col·lector* de *Cirurgia* queda demostrada en la pervivència del seu text a les universitats i a la pràctica. Nicaise conta, només entre les edicions un total de 16 llatines, 43 franceses, 5 italianes, 4 holandeses, 1 anglesa i 5 catalanes (hi inclou 4 edicions en castellà, que Nicaise no separa). De

totes aquestes edicions n'hi ha 14 del segle XV, però encara al segle XVII se'n fan 17. I és que Chauliac fa un estudi de tota la cirurgia coneguda al seu temps, considera les obres de més de 100 autors, ponderant les seves idees en cites que sobrepassen el nombre de 3.300. Com a llibre de text es mantindrà uns 300 anys. Proposaré un parell de detalls demostratius:

A la segona meitat del XVII -1658- en les **Primeres Ordinacions del nou redrés del Col·legi dels Chirurrgians de la Ciutat de Barcelona** s'especificaven les proves i exàmens pels estudiants aspirants al títol de Mestre Cirurgià: tant en la part teòrica com en la pràctica totes les proves es feien sobre el llibre de Guiu (34). Els alumnes havien de desenrotllar un capítol de l'**Inventari** i reconèixer alguns instruments quirúrgics dibuixats al text explicant-ne l'ús.

Una altra prova: A la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll es conserva una versió castellana de l'**Inventari** on hi ha l'ex-libris següent: "Este libro entitulado Guido de Cauliaco, de Cirugía es de Joseph Ros, pues le costó 32 sueldos, en la villa de Monzón, el año 1739". Es versemblant de pensar que aquest cirurgia es mantenia al dia en la seva professió amb el seu estudi.

La Cirurgia de Pere d'Argelata

La versió catalana de la seva **Cirurgia** fou editada el 1503 a Perpinyà (35). Argelata fou professor a la Universitat de Bolonya on, durant la seva docència, escriví aquesta obra, que fou aviat traduïda a tot Europa i adoptada com llibre de text. La seva importància rau en que és un estudi de tota la ciència quirúrgica anterior, de línia moderna a l'època en que fou escrita. Està explicada de manera ben sistematitzada i abraça totes les especialitats quirúrgiques. Un detall important és l'explicació de l'experiència personal amb l'exposició de casos clínics tractats per ell mateix.

Totes les obres citades fins ara són tractats generals, amb capítols diversos però que estudien sempre, com entitats ben separades, els Apostemes, les Nafres o ferides, les Ulceres o llagues, i les Fractures i Luxacions; a vegades, dediquen un espai a afeccions que no són ni úlceres ni apostemes però que eren considerades quirúrgiques al seu temps. Gairebé totes contenen al final un capítol, més o menys extens, amb l'Antidotari o estudi dels medicaments.

El llibre d'Antoni Amiguet

A diferència dels anteriors aquest és un llibre original, obra d'Antoni Amiguet, professor barceloní, docent a l'Estudi de Barcelona. Fou imprès el 1501 amb el títol de **Lectura feta per lo reverent mestre Anthoni Amiguet, mestre en**

medicina, sobre lo tractat segon del reverend mestre Guido: lo qual tracta de apostemas en general: y altres declaracions sobre los seus generals capítols (36).

Es un estudi exhaustiu sobre el diagnòstic i el tractament quirúrgic dels apostemes proposats per Guiu de Chauliac en el seu llibre. Consta de 5 capítols que suposen un estudi minuciós: pensem que té 230 folis destinats a comentar els 27 de que consta el capítol corresponent a l'obra de Guiu. El llibre d'AMIGUET és destinat a l'ensenyança dels alumnes de la càtedra en forma de lliçons, de manera que després de cada capítol en fa un resum i en destaca el més important, començant sempre per la frase "Per entendre les damunt dites coses...". Es interessant perquè demostra com es preparaven els cirurgians en la seva època, amb la base d'un llibre de text que ja llavors era un clàssic, escrit més de 100 anys abans. Ensenya unes regles, però, que encara podrien ser actuals. Com exemple citaré breument les més importants:

El cirurgià ha de procedir amb 3 condicions primordials:

1. "Brevitat de la cura"; 2. "Obrar indolorament" ja que es pensava que el dolor era "causa de atraure humors al lloch doloros" i el cirurgià no l'ha augmentar; 3. "Conseguir perfecta e no paliada cura", és a dir el cirurgià ha de procurar una curació perfecta o bé ha d'avisar que no serà possible; en aquest sentit diu: "E açò és lo que confirma lo nostre elegant català mestre Arnau en les seues paraules dient: Guarda't de folles promissions si vols conseguir nom de bon metge".

També, i com a resum, enumera set condicions per obrir els apostemes, condicions que tenen també en compte els nostres actuals cirurgians:

1. "Lo tallament sia fet en la matèria és més propinqua a la conna exterior".
2. "Lo tallament sia fet en lo lloch més baix".
3. "Que sia fet segons lo procedir dels muscles i de les arrugues...per no tallar lacerts, nervis e lligaments".
4. "Que guarden quan sia possible los nervis e les venes".
5. "Que tota la matèria sobtosament no sia treta maiorment a les grans exidures" (cita expressament "la evacuació de la aygua del ydròpich").
6. "Que com al menys dolor puguin sia tractat el lloch".
7. "Que après la aperció lo lloch sia munficat e après encarnat e consolidat".

El conjunt de totes les obres que he comentat ens demostra la importància de la cirurgia catalana de l'època, sobretot si tenim en compte que en el transcurs de 10 anys, des de 1492 al 1503, són impreses en terres catalanes les versions de dues obres quirúrgiques cabdals i una original, totes textos d'estudi a les nostres Universitats.

Segon període

Malauradament a partir d'aquí la literatura mèdica en català va desaparèixer. I amb això entrem ja al segon període que abans he indicat, durant el qual la puixança del nostre idioma científic quedarà reduïda davant un predomini absolut del llatí i del castellà. Bé es veritat que s'escau en aquests moments -segle XVI- una davallada evident de la vida catalana, des d'un punt de vista polític, i també científic, que coincideix amb l'eclosió d'una medicina en llengua castellana que assoleix un gran nivell científic.

No trobem, doncs, massa exemples d'obres mèdiques o quirúrgiques escrites en el nostre idioma durant les dues centúries de que parlaré. Gairebé totes són o bé llibres sobre la pesta o bé obres quirúrgiques, el contingut de les quals es va repetint.

Obres quirúrgiques en català

Els tractats quirúrgics escrits en català durant aquesta llarga època creiem que obeeixen a la raó fonamental de la que ja he parlat: els cirurgians no són, en la seva immensa majoria, formats a les universitats. Es a dir, no són batxillers en arts i desconeixen, doncs, el llatí, i inclús el castellà moltes vegades: són els mestres cirurgians romancistes o els barbers cirurgians, quan no es tracta de simples sagnadors. Es un fet a constatar, que a diferència dels llibres impresos sobre la Pesta, tots els textos quirúrgics que coneixem són manuscrits que copien o tradueixen textos ja coneguts.

A Catalunya, i concretament a Barcelona, la Cirurgia era ensenyada a la Universitat. S'hi professaven les assignatures de Cirurgia i d'Anatomia, dedicades als futurs doctors en Medicina, però també als estudiants que volien aconseguir el títol de Mestre Cirurgià. El catedràtic de Cirurgia tenia l'obligació de fer un mínim de 10 diseccions cada any, a les que havien d'assistir els futurs cirurgians. Tot això ja consta en les **Ordinacions e nou redrés general fet per instauració e reparació de la Universitat del Studi General de la ciutat de Barcelona i aprobades per lo Consell de Cent jurats l'any 1586 (37)**. En el capítol XIII parla de la Càtedra de Cirurgia, que s'impartirà "de deu a onze", estarà dotada amb 60 lliures, i a la que hauran d'assistir els "aprenents i joves cirurgians": per això se'ls exigeix que abans hagin fet tres anys de pràctica de gramàtica -és a dir de llatí- condició sense la qual no se'ls admet tampoc a cap obrador de Barcelona.

Aquestes Ordinacions Especials, manuscrites en les actes del Consell de Cent, són ratificades poc després -1596- en ser editades unes altres **Ordinacions i nou redreç fet per instauració, reformació, i reparació de la Universitat del Studi**

general de la ciutat de Barcelona (38). En el capítol 33 es reitera que els estudiants de cirurgia han de seguir com a mínim dos anys de Cirurgia, en llatí, condició sense la qual no podran ser admesos per exercir a la ciutat de Barcelona. Unes noves **Ordinacions** del 1638 ho ratifiquen (39). Un detall ben significatiu, però, el trobem en el capítol XXXX que ordena l'obligatorietat d'aquests "dos anys de cirurgia en llatí, i si menester serà arromansada en català". Lògicament, "arromansada en català" amb la finalitat d'ajudar als "joves cirurgians", com eren coneguts els estudiants que no provenien de la Universitat sino de les botigues de Barberia.

D'aquesta època coneixem algunes obres quirúrgiques en català escrites presumiblement amb aquesta intenció d'ajuda als futurs cirurgians. Algunes són traducció dels cursos impartits a la Universitat. No n'hem trobat cap del segle XVI, però en citaré algunes d'un període de temps entre els últims anys del 1600 i la primera meitat del XVII. El seu conjunt ens fa pensar en un període bastant actiu dels nostres estudis quirúrgics.

D'aquest període hem estudiat:

Chirurgia treballada per el Dr. Mathia Roig cathredatic, en 1683. ROIG era catedràtic a la Universitat de Mallorca, amb la mateixa problemàtica que acabem de veure a Barcelona. A Mallorca es comptava amb una càtedra de Cirurgia creada l'any 1537, però el manuscrit que coneixem és de 1687: fou estudiat per José María R. TEJERINA que el creu redactat en català originalment (40). Es una obra molt completa, que segueix i cita sovint la Cirurgia de Diego Antonio de Robledo, metge valencià coetani, impresa a València pels mateixos anys.

Tractat de Sirurgia, de Francesc PUIG (41). Es un manuscrit molt interessant que, com ja vaig dir en altre lloc (42), és escrit molt correctament sobretot en els termes mèdics, amb una evident unitat d'estil i amb un criteri quirúrgic també molt correcte per l'època; conté una primera part d'introducció en la que es parla també de medicina i és dividit en 5 llibres, estudiant sobretot in extenso els capítols de Tumors, d'Úlceres i de Ferides. Conté la descripció de bon nombre d'intervencions quirúrgiques, incloent les d'hèrnies, la trepanació, diverses amputacions, etc. No sabem qui fou aquest Francesc Puig però podria ser el mateix professor que impartia les classes a Barcelona. En un altre manuscrit, conservat al mateix lloc, a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, hi llegim: "Ex libris doctoris Francisci Puig, die 3 Martii anno 1695", escrit amb una lletra semblant.

Les obres que consten a continuació formen part d'un volum miscel·lani molt interessant (43). En citaré breument les més completes:

Tractat de flobotomia, y de las pars que en ella se contenen. Es un dels nombrosos manuscrits sobre aquest tema, tan freqüent en les obres mèdiques de l'època. Es l'obra que està en primer lloc.

Pricipis de cirurgia. No en sabem el nom de l'autor, ni si és una obra original o un recull d'unes lliçons quirúrgiques. Està escrit per una mà diferent a l'anterior junt amb el que està relligat. És molt similar, en tots els capítols, a l'obra ja esmentada de Francesc Puig; podria ser el text fet per un estudiant per seguir el seu curs de cirurgia.

Concurs de Cirurgia. Esta escrit a continuació de l'anterior, pel mateix escriptor i relligat juntament. Conté les lliçons professades a la Universitat de Barcelona per Josep ROIG. L'autor, anònim, es declara ser el traductor del text llatí de l'obra i ens diu el per què ho fa: "Mogut de l'ús i costum que l'Il·lustre Col·legi de Cirurgia té d'examinar en català els exàmens dels que pretenen ésser mestres cirurgians de la ciutat de Barcelona. I també per fer-se i saver com s'han fet les conferències i pràctiques de Cirurgia en llengua catalana, i finalment perquè a alguns els sembla el llatí un món de confusions per haver adquirida poca ciència de gramàtica". És, segurament, la primera referència a uns exàmens fets al Col·legi de Cirurgia en llengua catalana.

En el mateix volum hi trobem relligades obres quirúrgiques, que només citaré:

Tractat dels medicaments, y facultat de ells

Tractat de fonts

Tractat de hernias

Tractat de Operacions de Cirurgia del Sr. Joseph de la Charriera.

Tractat de Llagas.

Tractat de Anathomia

Tractat de sanguificació.

Tractata dels Alements

Tractat de tumors en general, Nafres, Úlcères i Algebra

Tractat de Chimica d'animals enters i de les parts que contenen, i les virtuts que en clohen; i de les plantes vegetals, i les virtuts que ténen totes les parts. I dels minerals, i amb grandíssimes virtuts que en si tenen reconsiderades. I del cràneo humà.

Tractat de receptes.

Aquestes són només les obres més importants i més completes. És indubtable que hi ha altres obres més parcel·laries, la majoria anònimes, repartides en biblioteques i arxius (44), moltes amb apunts d'estudiants en Cirurgia o de Cirurgians que escrivien per estar al dia de la seva professió i, com hem vist, algunes que contenen versions de les lliçons de càtedra.

Cal citar ara -encara que sigui succintament- una sèrie d'obres que penso que són altament interessants, i de les que ja he fet un estudi més extens en altre lloc (45). Em refereixo a les obres escrites al segle XVII per dos Cirurgians que demostren una gran preocupació per l'estudi del seu art. Són:

ANTON DE BORJA, cirurgià de Rubí

Nascut a Barcelona pels volts de 1670. Sembla que exercí ben aviat per les nostres comarques: des de 1696 -és a dir, als 26 anys- fins 1700 tenim notícies d'ell com cirurgià de Sant Vicenç dels Horts, i el 1706 el trobem ja a Rubí. Participà després com a cirurgià en la guerra de successió, sabem que estigué en la defensa de Barcelona el 1713, i que el 14 tornà a Rubí, on exercí sempre més i on fou, durant molt temps Secretari de l'Ajuntament. Morí a Rubí el 1751. L'activitat per la qual el coneixem és la de ser el autor de diversos llibres de Cirurgia. Els citaré per ordre cronològic:

Ramellet de diferentes flors tant antigues com modernes. Recopilades de diferents Autors, i les demés experimentades per Mí, Anton de Borja, cirurgià, per la salut dels pobres malalts. Es escrita el 1717. Es una obra extensa, molt interessant, amb una recopilació de mètodes quirúrgics i de fórmules per la curació de totes les malalties considerades quirúrgiques al seu temps.

Amb el mateix títol escriu un altre llibre, segona part de l'anterior, el 1718. Es també una recopilació, més extensa, que comprèn 258 folis, i que acaba amb una part escrita totalment en llatí però amb el títol en català: "Definicions de Algunes enfermedats que són en aquex llibre, i senyals i causes de Algunes". Totes dues obres són dedicades als seus fills, dels quals un, Miquel de Borja, fou també cirurgià i exercí també a Rubí. Un fill d'aquest, Miquel de Borja fou doctor en Medicina, examinat pel Tribunal del Protomedicat el 1775 (46).

Tractat breu de flobotomia, feta per Diego de Bustos y traduïda en Català per Anton de Borja, Mestre Sirurgià de Rubí. Es un breu estudi, de 12 pàgines, escrit en forma de diàleg entre mestre i deixeble. Conté una sèrie de gràfiques amb diversos instruments quirúrgics dibuixats pel mateix Anton de Borja, amb una explicació de les seves aplicacions: llancetes de sagnia, tenalles d'odontologia, etc.

El llibre és una traducció de l'obra profusament estudiada, de Diego Pérez de Bustos **Tratado breve de flobotomia**. Bustos era "sangrador de cámara de S.M., protobarbero y examinador de todos los barberos flobotomianos de los reinos de España". Anton de Borja el traduí el 1721.

Principis de cirurgia útils y proffitosos per los que professan la facultat. Compost per Geroni de Ayala, Cirurgià de la Cort de Madrit. Traduit per Mi, Anton de Borja, cirurgià de Rubí, en llengua catalana: y anyadits molts Remeis per la curació de les Enfermedats. Començat als 12 de juny, Any 1721. Està relligat junt amb l'anterior. Consta de 193 folis que contenen tota l'obra, molt coneguda en el seu temps, de Jerónimo de Ayala, de la que es feren nombroses edicions. A la biblioteca de l'Acadèmia de Ciències mèdiques hem pogut trobar l'exemplar que serví a Anton de Borja, amb la seva signatura parcialment esborrada (47).

Chirurgia Práctica Moderna. Per Anton de Borja, Cirurgià de Rubí. Dirigit a Joseph Font, jove cirurgià, any 1730 (47). Es un extens volum, de 217 folis; és l'obra més original d'Anton de Borja, escrita als seus 60 anys, on recopila totes les seves experiències. Segueix la mateixa divisió per temes de l'obra d'Ayala i descriu la tècnica de nombroses intervencions quirúrgiques efectuades per ell mateix al llarg de la seva vida professional. Està dedicada a un "jove cirurgià", que, presumiblement, devia treballar amb ell fent les pràctiques (48).

Importància de l'obra d'Anton de Borja

L'obra en conjunt d'Anton de Borja és la d'un cirurgià amb extensos coneixements que procura posar-los al servei dels seus col·legues. L'obra és prou nombrosa com per pensar que Anton de Borja havia anat escrivint durant tota la seva vida professional. Alguns fragments dels seus llibres són escrits en llatí, llengua, doncs, que coneixia bé. A part de l'obra original, és de gran importància la traduïda: fa les versions catalanes de dos cirurgians amb obra castellana estudiada durant temps. És interessant de constatar que quan Anton de Borja fa aquestes traduccions s'ha produït ja el Decret de Nova Planta; no obstant, Anton de Borja continua la seva labor, que representa una important aportació i que significa una incorporació i apropament a la nostra cirurgia de les obres considerades com textos quirúrgics. I significa sobretot l'intent de dignificar una professió que no assolía en aquells moments massa brillantor.

L'obra de Carles Pallejà

En el mateix sentit he de parlar d'un altre dels nostres cirurgians; Carles Pallejà. Nascut a Tarragona aviat la deixa per seguir els estudis suposem que a Barcelona. I és que no tenim cap notícia de Carles Pallejà fins que el trobem com autor de la versió catalana del text quirúrgic que s'ensenyava a la nostra Universitat. El llibre es titula

Materias de Cirurgia. Compostas per lo Dr. Joseph Roig, Cathedratic de Cirurgia de Barcelona, ahont se explica tot lo modo de la curació de Cirurgia,

de varios y diferentes accidentes que pueden sobrevenir al Cos Humà, molt útils y necessaris per los principiants pera saber la curació de ellas. Y se escrigueren en lo any de 1726 per Carlos Pallejà, Cirurgià "in hac profecione professor" (49).

El manuscrit consta de 540 pàgines i és escrit íntegrament en forma de preguntes i respostes, cosa habitual a l'època. L'escriptura és sempre feta pel mateix Pallejà i és molt acurada, amb un idioma molt correcte. El llibre està dedicat a la "Soberana Mare de Déu dels Dolors" i en ell hi consta sempre la confiança en l'ajuda divina; així, quan parla de la "cura de las nafras del Abdomen per quant los Intestinos y Oment hixen" escriu: "Reduidas pues las parts que hixen fora a son lloch natural farem la costura dita y ab los conglutinants prossehirem la curació ab la Ajuda de Déu Nostre Senyor y Maria Santíssima, y de Sant Cosma y Sant Damià que ens vulguen ajudar".

L'altre manuscrit que coneixem de Carles Pallejà es:

Principis de Cirurgia, utils, y Profitosos pera que pugan approfitarse los Principiants en la dita facultat. Tret de la Cirurgia Universal que escrigué el Dr. Juan Frago, conforme se practica en lo hospital general de Madrit. El autor Geroni de Ayala, natural de Madrit, cirurgià en dita cort, escrit lo any 1739.

Com veiem és el mateix text que havia traduït Anton de Borja, encara que Pallejà copia tota la portada del text castella. Un fet interessant és que en el manuscrit català d'Anton de Borja hi ha diverses signatures, entre elles la de Carles Pallejà que suposem devia ser la del seu fill una vegada comparada amb les del manuscrit d'Anton de Borja, on consten dues signatures diferents: Carlos Pallejà Cirurgià de Llinyola, i Carlos Pallejà menor, aprenent Sirurgia. Un detall ben curiós el constitueix el fet que en els Arxius de Linyola no consti mai enlloc que hi exercís encara que ell mateix ens ho digui en el colofó del llibre: "Escrit en Llinyola, Bisbat de Urgell, per Carlos Pallejà, Cirurgià de dita vila, y fill de la ciutat de Tarragona, a 4 de Abril del any 1739".

D'aquest manuscrit hi ha una edició facsímil feta pel doctor Antoni Puigvert, que és en la que hem estudiat (50). De la comparació del textos creiem que la versió catalana fou feta primer per Anton de Borja, versió que conegué Carles Pallejà i que, presumiblement copià, fent-ne només amb algunes esmenes.

Obres quirúrgiques dels convents de Caputxins

Per acabar citaré uns llibres molt interessants que tenen de comú que són escrits per diversos Infermers de Convents de caputxins. Es ben sabut que un membre de la congregació era l'encarregat de les visites i curacions que es podien fer al

convent. Tots els llibres que hem vist són manuscrits, recopilacions fetes per diversos infermers, sense que constin les fonts que s'hagin fet servir. Tenen títols diferents i els que he pogut veure són tots escrits en català. Així:

Manual de Cirurgia Pràctica. Prontuari complet, acomodat ab la més breu eficaz curació racional y comprensible direcció Espagírica, ab incersió de Instruccions Medicinals segons lo sistema de la fermentassió; Conté també un Resumen de Anathomia, Un tractat de Tumors en General y Particular. I Tumors Parvos, y Un tractat de Feridas y Ulseras, Degistius varios; mundificatius, Servisials y suppositoris (51).

Es ben curiós que el llibre portava el nom de l'autor: Per Fra Antoni de Guissona, Religió Caputxi. Però a sobre hi consta un nom posterior que esmena l'anterior mitjançant la correcció només d'algunes lletres i així es llegeix Per Fr. Marc de Barcelona. Conserva l'acabament de la paraula Guissona però damunt de les lletres "Guiss" hi ha enganxat un paper amb l'escrit "Barcel". I el mateix es fa amb el nom.

Es un tractat molt extens, numerat per pàgines, fins a la 512, i acabant amb un index de 16 pàgines sense numerar.

Tractat, ó Llibre en que se contenen diferentes cosas, que pertañen a la Medecina, Cirurgia, y Chímica, compost per varios Autores perits y doctes en la facultat Medicinal, y ara de nou recopilat per Fr. Jacinto de Sarrià, Religió Caputxi, é Infermer del Convent de Vialanova de Cubellas. Any 1756 (52).

Es un manuscrit molt ben conservat, escrit per mans diverses i amb algunes fórmules afegides al final. Es en realitat un recull de fórmules curatives separades en capítols segons les indicacions.

De les mateixes característiques hem pogut estudiar també una obra de Fr. Joan Baptista de Tortosa, de l'any 1724, on consta que l'havien tingut i usat també Fr. Pacià de Moià i Fr. Roch de Barcelona (53). Es de suposar que insistint en la recerca en aquest sentit es podrien obtenir notícies d'altres manuscrits de diversos convents.

He fet així un repàs per la literatura quirúrgica en català, que, com hem vist, és important, en qualitat i en quantitat en els seus inicis medievals. Es quan Catalunya és també una nació important en la època, amb un imperi mediterrani que la posa en contacte amb totes les cultures que s'hi produeixen.

Però és, en canvi, ben minsa i també ben pobra, durant els dos segles que segueixen. Hem cercat la literatura quirúrgica catalana, de la que hem ressaltat l'interès pel que representa, més que per la seva categoria o importància.

I finalment hem constatat l'empenta d'uns Cirurgians del Camp de Tarragona que faran evolucionar el seu art amb la creació del Col·legi de Cirurgia de Barcelona, on ens trobem ara. La nostra Cirurgia començarà a progressar de manera ràpida, però s'haurà perdut l'ús de la llengua catalana com a expressió normal de les nostres ciències mèdico-quirúrgiques.

Actualment, però, creiem poder observar alguns símptomes de redreçament que esperem que ens permetin ser optimistes.

NOTES

1. CORBELLA I CORBELLA, Jacint. Esquema de l'evolució històrica de la medicina catalana. I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, Llibre d'Actes, Volum I, Barcelona-Montpeller, 1970, pàgs. 55-57.
2. BATLLE, Carme. L'expansió baix-medieval (segles XIII-XV). A "Història de Catalunya", dirigida per Pierre VILAR, Vol. III, Edicions 62, Barcelona 1988, pàg. 115.
3. VALLRIBERA I PUIG, Pere. L'obra mèdica catalana de dos cirurgians del 1700. Anton de Borja i Carles Pallejà. Seminari Pere Mata - P.P.U., Barcelona 1987. Vegeu cap.II, pàgs. 21 ss.
4. Memorias de la Real Academia Médico-Práctica de la Ciudad de Barcelona, Tomo Primero, Madrid, en la Imprenta Real, año de 1798, pàg. XXXVI.
5. "A nosotros la Edad Media nos parece más bien una edad mediadora, una gran intermediaria, una transmisora, un 'aevum medium' en fin, cuyo estudio tiene todavía mucho camino que recorrer en todos los campos de la medicina". SCHIPPERGES, Heinrich. El jardín de la salud. Editorial Laia, Barcelona 1987, pàg. 11.
6. DULIEU, Louis. La Chirurgie à Montpellier. De ses origines au debut de 19e siècle. Presses Universelles, Paris 1975.
7. "1281. A Bologne, on commence à faire des dissections, mais Boniface VIII va bientôt, par une bulle, menacer d'excommunications les 'découpeurs de cadavres'". RULLIERE, Roger. Abrégé d'Histoire de la médecine. Masson, Paris 1981, pàg. 81.
8. CARDONER I PLANAS, Antoni. Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479). Scientia, Barcelona 1973, pàgs. 35-54.
9. BOHIGAS, Pere. Repertori de manuscrits catalans. E.U.C, XI-XIV, 1926-1931. Vegi's també BOHIGAS, Pere. Sobre manuscrits i biblioteques. Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, on recull llibres de medicina i manescalia catalans existents en "La Institució Patxot, Missió de Paris, Biblioteca Nacional (1926-1927)", pàgs. 101-108.

10. BEAUJOUAN, Manuscrits médicaux du moyen âge conservés en Espagne. "Melanges de la Casa de Velázquez", Tome VIII (1972), Editions E. de Boccard, pàgs. 161-221.
11. BATLLORI, Miquel. Notícia Preliminar. Les obres mèdiques catalanes d'Arnau de Vilanova. "Arnau de Vilanova. Obres catalanes", Volum II: Escrits mèdics. Editorial Barcino, Barcelona 1947, pàgs. 53-98.
12. CARRERAS ARTAU, Joaquim. Pròleg. Les obres mèdiques d'Arnau de Vilanova. "Arnau de Vilanova. Obres catalanes, Volum II: Escrits mèdics, Editorial Barcino, Barcelona 1947, pàgs. 9-51.
13. Citarem com exemple: CARRERES VALLS, R. El llibre a Catalunya, 1338-1590. Impremta Altés, Barcelona 1936, pàgs. 46 i 54. RAFAT I SELGA, Francesc. La biblioteca d'un metge manresà a primers del segle XV. "GIMBERNAT", Vol. IX, 1988, pàg. 288.
14. Hem estudiat el Ms 10078 de la Biblioteca Nacional de Madrid, amb l'incipit: "Ací comença lo Regiment de Sanitat lo qual l'honorat mestre de Vilanova ha ordonat al molt alt senyor Rey d'Arago, e mestre Berenguer Sariera Surgià a-l tresladat de latí en romans".
15. ARNAU DE VILANOVA. Obres Catalanes. Volum II: Escrits mèdics. Editorial Barcino, Barcelona 1947, pàgs. 251-255.
16. Hem estudiat la versió existent a la Biblioteca Episcopal de Vic, Ms. 191.
17. Tots dos conservats en la Biblioteca de Catalunya.
18. CARDONER I PLANAS. Ob. cit., pàg. 42.
19. Ms. esp. 212 (anc. fonds 7249). Bibliothèque Nationale, Paris.
20. DARENBERG, Charles. Histoire des sciences médicales. Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz, Austria, 1974 (Unseräuderter Nach druch der 1870 bei J.B.Ballière et Fils in Paris archienen Ausgabe), pàg. 282 ss.
21. Són el Ms 10011, Biblioteca Nacional de Madrid: conté la Cirurgia Magna, considerada fins ara com obra anònima a pesar de ser coneguda i citada repetidament, i el Ms. 10162, també a la Biblioteca Nacional de Madrid: conté la Cirurgia Parva, també coneguda com "Cirurgia pràctica" i com "Summa de Cirurgia" en la traducció catalana de Guillem Salvà.
22. A.C.A. Còdex del Monestir de Ripoll, en escriptura del segle XIV. Conté una part extensa de la "Cirurgia Parva".
23. VALLRIBERA I PUIG, Pere; MORROS I MESTRES, Benvingut. Un manuscrit quirúrgic català medieval. En premsa. Es un estudi sobre el Ms 272 de la Biblioteca Episcopal de Vic.

24. ALBI ROMERO, Guadalupe. Lanfranco de Milán en España. Acta histórico-médica vallisoletana, XXV, Universidad de Valladolid, 1988, pàg. 65.
25. Citarem, entre moltes d'altres: CARRERES VALLS, R. Ob. cit., Pàgs. 44, 52 i 84. GARCIA BALLESTER, Luis. Tres bibliotecas médicas en la Valencia del siglo XV. "Asclepio", C.I.C., Vol. XVIII-XIX (1966-67), pàgs. 383 i 405. VIDAL, Pierre. Les juifs des anciens contés de Roussillon et de Cerdagne. Durlaches, Paris 1888, pàg. 65. RAFAT I SELGA, Francesc. Ob cit., pàg 287.
26. Inc. 490, Biblioteca Universitària de Barcelona. Exemplar procedent de Cervera: "Bibliothecae Almae Universitatis Cervariensis". Un altre exemplar de la mateixa edició està a la Biblioteca de Catalunya.
27. VALLRIBERA I PUIG, Pere. Nous comentaris sobre l'edició catalana de la "Cirurgia" de Guy de Chauliac. "GIMBERNAT", Vol. XIV, 1990, pàgs. 303-307.
28. Ms. Lat. 4804, Biblioteca Apostòlica Vaticana.
29. NICAISE, E. La Grande Chirurgie de Guy de Chauliac, chirurgien, maistre en Médecine de l'Université de Montpellier. Felix Alcan, Editeur, Paris 1890. NICAISE compta un total de 14 edicions en el segle XV, 38 al XVI i 17 al XVII.
30. BARCIA GOYANES, Juan José. ¿En qué lengua fué escrita la "Chirurgia Magna"? "Medicina Española", tomo 81, 1982, pàgs. 1-11.
31. BARCIA GOYANES, Juan José. Los catalanismos de la Fabrica de Vesalio. Discurso leído por el Académico de Honor Electo, Excmo Sr. Prof. Dr. Juan José Barcia Goyanes, Real Academia de Barcelona, 1984.
32. BARCIA GOYANES, Juan José. ¿En qué lengua ...?, pàg. 2.
33. BRUNEL, Clovis. Bibliographie des Manuscrits littéraires en ancien provençal. Slatkine-Laffitte Reprints, Genève-Marseille 1973, pàg. 73.
34. Pere VALLRIBERA I PUIG. Notes sobre exàmens de cirurgians a Barcelona, al segle XVII. A "Història de la Universitat de Barcelona", I Simposium 1988, pàgs. 457-466.
35. ARGELATA, Pere. Cirurgia. Impres a Perpinyà el 1503. Biblioteca de Catalunya.
36. R. 4041, Biblioteca Nacional de Madrid. En aquest exemplar hi manca la portada, que es pot trobar al de la Biblioteca Lambert Mata, de Ripoll.
37. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Consell de Cent, Ordinacions Especials, 23, fol. 18.
38. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Consell de Cent, Estudi General, sèrie XVIII, 8, p. 1.

39. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Consell de Cent, Ordinacions Especials, 26, fol. 37.
40. TEJERINA, José María R. Historia de la Medicina en Mallorca, segundo volumen, "Caja Baleares Sa Nostra", Palma de Mallorca 1984, pàg. 41.
41. Ms. 1673, Biblioteca Universitària de Barcelona.
42. VALLRIBERA I PUIG, Pere. Comentaris sobre un manuscrit català de Cirurgia del segle XVII. "GIMBERNAT", Vol. IV, 1988, pàgs. 379-388.
43. Ms. 1401, Biblioteca de Catalunya. Es un manuscrit miscel·lani, amb el nom de Concurs de Cirurgia.
44. De la mateixa Biblioteca Universitària de Barcelona citarem els Ms 556 que conté uns capítols d'Anatomia, De les nafres i Dels membres del cos humà; el Ms 38, amb uns Principis de Cirurgia; el Ms 239, amb fragments de l'Inventari de Guiu de Chauillac copiats del manuscrit 4804 de La B. Vaticana que hem citat abans; el Ms 1401 amb un Tractat de Flebotomia; el Ms. 850, amb obra mèdica, etc. Citarem en especial el Ms 33 que és un Tractat de Cirurgia procedent de la Infirmieria de Santa Madrona i del que parlarem després.
45. VALLRIBERA I PUIG. L'obra mèdica catalana de dos cirurgians del 1700. Anton de Borja i Carles Pallejà. Seminari Pere Mata-P.P.U., Barcelona 1987.
46. DANON i BRETOS, Josep. Aportació a l'estudi sorial de la Medicina a Catalunya (1768-1827). Fundació Salvador Vives Casajuana. Barcelona 1975, pàg. 32.
47. Totes aquestes obres consten a la Biblioteca de l'Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i Balears, i estan estudiades en el llibre citat.
48. Manuscrit de la Biblioteca Lambert Mata, de Ripoll.
49. Manuscrit de la Biblioteca de Catalunya. Es interessant remarcar que el manuscrit és de 1726 i conté el curs de Cirurgia que es professava a Barcelona, tot i que l'única Universitat catalana era la de Cervera.
50. Principis de Cirurgia. Tret de la Cirurgia Universal que escrigué el Dtor. Juan Frago, conforme se Practica en lo Hospital General de Madrid. El Autor Geroni de Ayala, Natural de Madrid, Cirurgià en dita Cort, escrit en lo any 1739. Traduit al Català el mateix any per Carlos Pallejà. Reproducció del llibre original i manuscrit de la Biblioteca del Dr. A. Puigvert. Pulso Ediciones, Barcelona 1982.
51. Biblioteca de la Reial Acadèmia de Catalunya, donació del Dr. Frederic Quintana i Riera, antic posseïdor i amb qui el vàrem estudiar i donar a conèixer durant el Vè Congrès d'Història de la Medicina Catalana, Barcelona. 1988.

52. Manuscrit de la Biblioteca dels Caputxins de Sarrià.

53. Es el Ms 33 de la Biblioteca Universitària de Barcelona que hem citat en la nota 43. Consta ser de Fra. Joan Baptista de Tortosa, però més tard passà a Fra Pacià de Mojà, i finalment a Fra Joan Roc de Barcelona.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

ALBI ROMERO, Guadalupe. Lanfranco de Milán en España. Acta histórico-médica vallisoletana. Universidad de Valladolid, 1988.

ALSINA, José. Los orígenes helénicos de la Medicina Occidental. Guadarrama. Editorial Labor, Barcelona 1982.

ARAMON I SERRA, Ramon. Les edicions de textos catalans medievals. "Actes del Congrés Internacional de Lingüística Romànica", I volum, Barcelona 1953, Abadía de Sant Cugat del Vallès, Barcelona 1955, pàgs. 197-267.

ARNALL I JUAN, Mª Josepa. Llibres de medicina a la llibreria dels Carmelites descalços de Barcelona (segles XVI-XVIII). "GIMBERNAT", vol. III, 1985, pàgs. 35-52.

ARNAU DE VILANOVA. Confessió de Barcelona. Publicada per Ramon d'Alòs. Consell de Pedagogia de la Mancomunitat de Catalunya, Barcelona 1921.

ARNAU DE VILANOVA. Obres catalanes. Volum II: Escrits mèdics. A cura del P. Miquel Batllori, S.J. Editorial Barcino, Barcelona 1947.

BADIA I MARGARIT, Antoni M. Gramàtica històrica catalana. Tres i Quatre, Biblioteca d'estudis i investigacions, Tercera edició en català, València 1994.

BADIA I MARGARIT, Antoni M. Llengua i cultura als Països Catalans, 6ª edició, Edicions 62, Barcelona 1979.

BALAGUER I PERIGUELL, Emili. Medicina i societat als Països catalans. Dels Reis Catòlics al decret de Nova Planta. X Congrés de Metges i Biòlegs de Llengua Catalana, Perpinyà 1976. Llibre d'Actes, Acadèmia de Ciències Mèdiques de Catalunya i de Balears - Societat Catalana de Biologia, Barcelona 1978, pàgs. 19-25.

BARCIA GOYANES, Juan José. Los albores del lenguaje anatómico en las lenguas neolatinas. La traducción del "Inventarium" de Guy de Chauliac por Bernat de Casaldóvol. "Medicina Española", tomo 79, 1980.

BARCIA GOYANES, Juan José. ¿En qué lengua fué escrita la "Chirurgia Magna"? "Medicina Española", tomo 81, 1982, págs. 1-11.

BARCIA GOYANES, Juan José. Los catalanismos de la Fabrica de Vesalio. Discurso leído por el Académico de Honor Electo, Excmo. Sr. Prof. Dr. --- el día 11 de marzo de 1984 en el acto de su recepción. Real Academia de Medicina de Barcelona, 1984.

BATLLE, Carme. L'expansió baix-medieval, "Història de Catalunya" dirigida per Pierre Vilar, Vol. III, Edicions 62, Barcelona 1988.

BATLLE I PRATS, Lluís. La Cultura a Girona de l'Edat Mitjana al Renaixement. Institut d'Estudis Gironins, Girona 1979.

BEAUJOUAN, Guy. Manuscrits médicaux du Moyen Age conservés en Espagne. "Mélanges de la Casa de Velázquez", T. VIII (1972), Editions E. de Boccard, Paris 1972, págs. 162-221.

BERNARDO PANIAGUA, José Maria. Significado científico del léxico médico en lengua catalana (siglo XV). "GIMBERNAT", Vol. I, 1984, Págs. 8-29.

BISSON, Thomas N. Història de la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana. Crítica, Grijalbo, Barcelona 1986.

BOHIGAS, Pere. La trajectòria històrica dels llibres als països de llengua catalana. A "El llibre i la llengua catalana", J.M. AINAUD; Pere BOHIGAS; J.M. PUIGJANER. Curial, Barcelona 1986, págs. 11-33.

BOHIGAS, Pere. Repertori de manuscrits catalans. E.U.C. XI-XVI, 1926-1931.

BOHIGAS, Pere. Sobre manuscrits i biblioteques. Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.

BOLOGNA, Giulia. Manuscritos y miniaturas. El libro antes de Gutenberg. ANAYA, Madrid 1988.

BOUILLE, Michel; COLOMER, Claude. Histoire des Catalans. Editions Milan, Toulouse 1990.

BUJOSA I HOMAR, Francesc. Guy de Chauliac (s. XIII-XIV): un nou clàssic de la Ciència Catalana. "Ciència", volum 2, novembre 1982, págs. 690-692.

CARDONER I PLANAS, Antoni. L'exercici professional de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479). Conferència al I Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana. Barcelona-Montpeller, 1970, Llibre d'Actes, volum I, 1971, págs. 185-203.

CARDONER I PLANAS, Antoni. Història de la Medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479). Scientia, Barcelona 1973.

CARDONER PLANAS, Antonio. Huellas de la influencia árabe en la medicina medieval catalana. Discurso leído por el Académico Electo --- el día 15 de Diciembre de 1974 en el acto de su recepción. Real Academia de Medicina de Barcelona, 1974.

CARRERES VALLS, R. El llibre a Catalunya, 1338-1590. Impremta Altés, Barcelona 1936.

CASTAN, Philippe. Naissance médiévale de la dissection anatomique. Deux siècles autour d'Henri de Mondeville et Gui de Chauliac à Montpellier. Sauramps Médical, Vigot, Montpellier 1986.

CID, Felip. Diccionari històric d'instruments i tècniques mèdiques. I. Cirurgia. Institut d'Estudis Universitaris Josep Trueta, Barcelona 1990.

CORBELLA I CORBELLA, Jacint. Evolució històrica de la Medicina a Catalunya. 6è Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Sessió Acadèmica de clausura, Manresa 1990.

DARENBERG, Charles. Histoire des sciences médicales. Akademische Druck - u. Verlagsanstalt. Graz - Austria 1974. (Facsimil de l'edició de 1870: Unseräuderter Nachdruck der 1870 bei J.B. Ballière et Fils in Paris archienen Ausgabe).

DANON i BRETOS, Josep. Aportació a l'estudi sorial de la Medicina a Catalunya (1768-1827). Fundació Salvador Vives i Casajuana. Barcelona 1975.

DUCH I TORNER, Mª Montserrat. Un document quirúrgic de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (1425). "GIMBERNAT", Volum X, 1988, pàgs. 129-134.

DULIEU, Louis. La Chirurgie à Montpellier. De ses origines au debut du 19e siècle. Presses Universelles, Paris 1975.

DUMAITRE, Paul. Histoire de la Médecine et du livre medical. Pygmalion, Paris 1978.

FORGUE, Emile; BOUCHET, Alain. La Chirurgie jusqu'à la fin de XVIIIe siècle. "Histoire de la Médecine, de la Pharmacie, de l'Art Dentaire et de l'Art Vétérinaire", dirigie par Jacques Poulet, Jean Charles Sournia et Marcel Martiny. Société française d'editions professionnelles, médicales et scientifiques, Vol. III, Milano 1978.

FREEDMAN, Paul H. Tradició i regeneració de la Catalunya medieval. Curial, Barcelona 1985.

GARCIA BALLESTER, Luis. Tres bibliotecas inéditas en la Valencia del s. XV. "Asclepio", XVIII-XIX, 1966-67.

GARCIA BALLESTER, Lluís. La Medicina a la València medieval. Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València 1988.

GOROSCH, Max. La Notomia de Anric de Mondavilla. Centre d'Etudes Occitanes, Avignon 1975.

GRANJEL, Luis S. La Medicina española antigua y medieval. Ediciones Universidad de Salamanca, 1981.

GRIMAUD, Jean; LAFONT, Robert; FABRE, Claude. La Chirurgie d'Albucasis (ou Albucasim). Texte occitan du XIVme siècle. Centre D'Etudes Occitanes, Montpellier 1985.

GUERRA, Francisco. Historia de la Medicina. 3 tomos, Ed. Norma, Madrid 1982-1989.

HAEGER, Knut. The illustrated History of Surgery. Bell Publishing Company, New York 1990.

IMBAULT-HUART, Marie-José. La Médecine au Moyen Age à travers les manuscrits de la Bibliothèque Nationale. Eds. de la Porte Verte, Bibliothèque Nationale, Paris 1983.

JONES, Peter Murray. Medieval Medical Miniatures. The British Library-University of Texas Press, Austin, Texas 1985.

JULIA I FIGUERES, Benet. Manuscrits mèdics medievals gironins (segle XIV). "GIMBERNAT", volum VIII, 1987, pàgs. 91-101.

LICHTENTHAELER, Charles. Histoire de la Médecine, Fayard, Paris 1978.

LLADONOSA, Josep. La Facultat de Medicina de l'antiga Universitat de Lleida. Dalmau, Barcelona 1969.

LLADONOSA I PUJOL, Josep. L'estudi general de Lleida del 1430 al 1524. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 1970.

MADURELL I MARIMON, Josep Maria. Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474). Contribució al seu estudi. Associació Nacional de Bibliotecaris, Arxivers i Arqueòlegs, Delegació de Catalunya i Balears, Barcelona 1974.

MADURELL I MARIMON, Josep Maria. Notes d'arxiu per a la Història de la Medicina Catalana (1559-1799). "GIMBERNAT", Volum I, 1984, pàgs. 137-140.

MARTINEZ I VIDAL, Alvar. Guy de Chauliac. La terminologia anatòmica en l'edició catalana de 1492 i en l'edició castellana de 1493 del Tractat Primer de la Cirurgia Magna. "GIMBERNAT", Volum III, 1985, pàgs. 279-291.

MATEU I IBARS, Josefina. Manuscrits de Medicina i ciències afins a la Biblioteca Provincial i Universitària de Barcelona, "GIMBERNAT", Vol. I, 1984, Pàgs. 185-203.

MOLL, Francesc de B. Textos i estudis medievals. Publicacions de l'Abadía de Montserrat 1982.

PACHT, Otto. La miniatura medieval. Alianza Ed., Madrid 1987.

NICAISE, E. La Grande Chirurgie de Guy de Chauliac, chirurgien, maistre en Médecine de l'Université de Montpellier, composée en l'an 1363. Félix Alcan, Editeur, Paris 1890.

PARELLADA I FELIU, Joan. La Cirurgia Catalana a la Baixa Edat Mitjana. "GIMBERNAT", Volum II, 1984, pàgs. 19-30.

RAFAT I SELGA, Francesc. La biblioteca d'un metge manresà a primers del segle XV. "GIMBERNAT", volum IX, 1988, pàgs. 287-291.

RAFAT I SELGA, Francesc. Masos, safrà, occitans i pesta negra. Estudis d'Història de la Catalunya Central, Centre d'Estudis del Bages, Manresa 1993.

RIERA, Carles. El llenguatge científic català. Barcanova, Barcelona 1994.

RIERA, Joan. Els incunables científics en llengua catalana. "GIMBERNAT", Volum V, 1985, pàgs. 313-320.

RULLIERE, Roger. Abrégé d'Histoire de la Médecine. Masson, Paris 1981.

SANCHIS GUARNER, Manuel. Antics llibres de Medicina en llengua catalana. "Quart creixent", III, 1957, pàg. 47.

SCHIPPERGES, Heinrich. El Jardín de la Salud. Laia, Barcelona 1987.

SENDRAIL, Marcel. Histoire culturelle de la maladie. Privat, Toulouse 1980.

SOURNIA, Jean-Charles. Histoire et médecine. Fayard, Paris 1982.

SOURNIA, Jean-Charles. Histoire de la médecine. Editions La Decouverte, Paris 1992.

TABANELLI, Mario. La Chirurgia Italiana nell'Alto Medio Evo. Olschki ed., Firenze 1965.

TEJERINA, José María R. Historia de la Medicina en Mallorca. 3 vols. Caja de Baleares "Sa nostra", Palma de Mallorca 1981-1986.

VALLRIBERA I PUIG, Pere. Notes sobre una biblioteca mèdica catalana. II Congrés Internacional d'Història de la Medicina Catalana, Barcelona 1975, Actes, volum II, 1982, pàgs. 235-252.

VALLRIBERA I PUIG, Pere. L'obra mèdica catalana de dos cirurgians del 1700. Anton de Borja i Carles Pallejà. Seminari Pere Mata-P.P.U., Barcelona 1987.

VALVERDE, José Luis; BAUTISTA MENDEZ, Teresa. El Códice de "Cirurgia" de Teodorico de la Biblioteca Universitaria de Granada. Universidad de Granada 1984.

VASALLS, Gerard. L'ús del català dins la literatura científica. "Ponències del VIII Congrés Mundial de Sociologia, Toronto 1977. Treballs de sociolingüística catalana", Volum I, València 1977.

VENY I CLAR, Joan. "regiment de preservació de pestilència" de Jacme d'Agramon (s. XIV). Introducció, transcripció i estudi lingüístic. Publicacions de la Excelentíssima Diputació Provincial, Tarragona 1971.

VIDAL, Pierre. Les juifs des anciens contés de Roussillon et de Cerdagne. Durlaches, París 1888.

WEBSTER, Jill R. Mecenazgo y religiosidad: las letras catalanas desde Lluïl a March. A "Los mundos de Alfonso el Sabio y Jaime el Conquistador. Razón y fuerza en la Edad Media", Compilación de Robert I. BURNS, S.J., Edicions Alfons el Magnànim. Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València 1990, pàgs. 95-121.